

DOI: 10.31866/2616-7603.3.1.2020.207507

УДК 338.48-611:355:94(477.43/44)

ВОЄННО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАМ'ЯНЦЯ НА ПОДІЛЛІ ЯК СТОЛИЦІ СОБОРНОЇ УКРАЇНИ (1919–1920 рр.) ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В 1917–1921 РОКАХ

Ігор Смирнов^{1а}, Ольга Любіцева^{2а}, Цуй Джибо^{3а}¹ Доктор географічних наук, професор, академік НАН ВО України;

ORCID: 0000-0002-6395-7251; e-mail: Smirnov_IG@ukr.net

² Доктор географічних наук, професор, академік НАН ВО України;

ORCID: 0000-0002-8508-9395; e-mail: loa13@ukr.net

³ Докторант PhD; ORCID: 0000-0002-5365-1443; e-mail: 495425548@qq.com^а Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Анотація

У статті висвітлено воєнно-туристичний потенціал м. Кам'янця-Подільського та напрями його використання щодо Кам'янецької доби Директорії УНР (1919–1920 рр.), коли місто виконувало функцію столиці Соборної України. Тут працювали Директорія та голова Директорії, Головний отаман Симон Петлюра, уряд та міністерства УНР, Генеральний штаб Дієвої армії УНР, уряд ЗУНР на чолі з диктатором Є. Петрушевичем, Начальна команда Української галицької армії, Народний університет, театр, друкувалися 16 газет, приймалися закони УНР, постанови та відозви Директорії, накази щодо Дієвої армії УНР та УГА тощо. З Кам'янецькою добою Директорії УНР пов'язаний важливий період українських національно-визвольних змагань та творення державності України, а також її збройних сил. Однак наявний воєнно-туристичний потенціал, пов'язаний зі столичним статусом м. Кам'янця-Подільського в 1919–1920 рр., використовується поки що недостатньо. У статті обґрунтовано можливість і доцільність широкого та сталого використання історичної спадщини м. Кам'янця-Подільського за часів УНР як туристичного ресурсу.

Ключові слова: УНР; Кам'янець-Подільський; столиця УНР; воєнно-туристичний потенціал; екскурсії; військово-історичні фестивалі; історичні реконструкції

Постановка проблеми

Кам'янець-Подільський, який згадується першим серед туристичних див України, відомий широкому загалу українських та іноземних туристів передусім своєю історичною фортецею XV–XVIII ст. польсько-турецького походження (правильніше – замком, тому що за середньовіччя неприступну фортецю являло со-

бою усе місто) (Смирнов, 2009, с. 418–420). Але туристичний потенціал міста цим зовсім не вичерпується, оскільки українські визвольні змагання 1917–1920 рр. надали йому можливість стати на досить тривалий час (майже 1 рік) столицею Соборної України (УНР та ЗУНР) з повноцінним виконанням столичних функцій і наявністю всіх відповідних структур, включаючи мілітарні, пов'язані зі збройними силами УНР (Дієва армія) та ЗУНР (Українська галицька армія). Практично всі будівлі, де вони знаходилися, збереглися в місті донині та мають пряме відношення до діяльності найбільш відомих очільників Директорії УНР, насамперед до голови Директорії і Головного отамана армії УНР Симона Петлюри. Усі ці факти мають відбитися на іміджі та розвитку туристичних потоків і брендів цієї дестинації, тим паче у світовій практиці (США, Китай) туристичні бренди іноді створюють штучно, міста змінюють назви відповідно до туристичного попиту (Карелов, 2020). У Кам'янці-Подільському нічого придумувати та змінювати не треба – його доба як столиці Соборної України та її мілітарних функцій залишила по собі як фотодокументну, так і матеріально-архітектурну спадщину. Не використати її для урізноманітнення туристичної пропозиції міста щодо пріоритетного розвитку національно- та військово-патріотичного туризму в сучасних умовах незалежної України просто не можна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

92

Аналіз джерельної бази за темою дослідження свідчить, що переважна більшість публікацій має історичну спрямованість – без прив'язки до туризму. Можна посилатися насамперед на інтернет-джерела (Пустиннікова, 2011; 2019; "Список столиць", 2019; Лозовий, 2002), а також на путівник «Кам'янець – остання столиця УНР» (Юркова та ін., 2011), книгу Я. Тинченка «1919. Дієва армія УНР, листопад 1918 – листопад 1919 р.» (Тинченко, 1917), статтю польського автора А. Малковича (Malkowicz, 2019) та інші джерела (Смирнов, 2009; Карелов, 2020).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Як зазначалося вище, лівова частка публікацій з теми статті має в основному історичний характер без прив'язки до воєнно-туристичного використання цього дійсно унікального потенціалу. Отже, є на часі необхідність розробити основні напрями і підходи до застосування у воєнному туризмі такого унікального ресурсу, як столичний статус Кам'янця-Подільського під час функціонування Директорії УНР та Диктатури ЗУНР у 1919–1920 рр. під час українських національно-визвольних війн.

Мета статті. Головна мета роботи – розкрити особливості функціонування Кам'янця-Подільського як повноцінної столиці Соборної Української Держави за часів Директорії УНР та Диктатури ЗУНР (з характеристикою відповідних воєнно-туристичних ресурсів), запропонувати розширити перелік екскурсій і поглибити їхній зміст, більше орієнтувати на туризм військово-історичний фестиваль «Остання столиця», на базі якого рекомендуємо здійснити загальноміський кількоденний захід «Дні УНР у Кам'янці» тощо.

Виклад основного матеріалу

Як відомо, УНР була створена 7 листопада 1917 р. в Києві. Державний переворот 29 квітня 1918 р. змішав усі карти: у Київ вступили німецькі війська, Павла Скоропадського обрано Гетьманом України. Факт зі шкільного підручника історії: 14 грудня 1918 р. на зміну Гетьманату прийшла Директорія УНР, якій судилося протриматися до кінця листопада 1920 р. Уряд УНР був змушений відступити з Києва. Далі керівництво Директорії та уряд УНР змінювали своє місцеперебування залежно від того, як складалися воєнні обставини. За період існування УНР Республіка мала чимало столиць – Київ, Житомир, Вінницю, Рівне, Кам'янець-Подільський і навіть такі провінційні на той час міста, як Сарни, Проскурів, Станіслав (табл. 1).

Таблиця 1

Список столиць Української Народної Республіки
(за Пустиннікова І., 2020; з додатками автора)

№	Назва міста	Часові рамки	Тривалість перебування
1	Київ	20 листопада 1917 р. – 8 лютого 1918 р.	2 міс. 18 днів
		9 березня 1918 р. – 29 квітня 1918 р.	20 днів
		14 грудня 1918 р. – 5 лютого 1919 р.	1 міс. 20 днів
2	Житомир	8 лютого 1918 р. – 14 лютого 1918 р.	7 днів
		24 лютого 1918 р. – 9 березня 1918 р.	18 днів
3	Сарни	14 лютого 1918 р. – 24 лютого 1918 р.	10 днів
4	Вінниця	5 лютого 1919 р. – 6 березня 1919 р.	1 місяць
		9 травня – 9 червня 1920 р.	1 місяць
5	Проскурів (нині м. Хмельницький)	8–10 березня 1919 р. – 28–29 березня 1919 р.	3 тижні
		17–20 листопада 1919 р.	4 дні
		15–21 червня 1920 р.	1 тиждень
6	Кам'янець-Подільський	11–28 березня 1919 р.	2,5 тижня
		14 червня – 16 листопада 1919 р.	5 місяців
		21 червня – 9 липня 1920 р.	2,5 тижня
		вересень – листопад 1920 р.	3 місяці
7	Рівне	31 березня 1919 р. – 5 травня 1919 р.	Приблизно 1 місяць
8	Станіслав (нині м. Івано-Франківськ)	квітень 1919 р. – травень 1919 р.	Приблизно 2 місяці
9	Тарнів (в екзилі) (Польща)	кінець 1920–1922 рр.	Понад 2 роки

Столиці УНР – це міста, в яких упродовж певних часових проміжків у 1917–1918 рр. містилися державні органи та центральний апарат Української Народної Республіки – керівництво Центральної Ради, Генеральний Секретаріат УНР, військові відомства, міністерства та Генеральний штаб армії Української Народ-

ної Республіки, а протягом 1919 – 1921 рр. – Директорія УНР або вище колективне політичне керівництво Республіки. Злослива приказка «У вагоні Директорія, під вагоном територія», звісно, наявну тоді ситуацію значно перебільшувала. Так, найбільша тривалість перебування керівництва УНР, як бачимо з табл. 1, характерна для Кам'янця-Подільського, який мав статус столиці Соборної України з короткотерміновими перервами, пов'язаними з бойовими діями (з 11 березня 1919 р. до кінця листопада 1920 р.), тобто сумарно понад 1,5 року, коли в місті знаходилася більшість державних, урядових та мілітарних структур УНР і ЗУНР. Місто мало важливе геополітичне та військово-стратегічне значення, й українська влада зробила все, щоб закріпитися тут всерйоз і надовго. «Тихий Кам'янець дуже пожвавився і наповнився людьми, всі приміщення в місті переповнилися», – писав колишній міністр закордонних справ Української Держави, а тоді приват-доцент місцевого університету Дмитро Дорошенко (Пустиннікова, 2011). Ще в кінці лютого 1919 р. до Кам'янця прибуло Міністерство народної освіти УНР, а 11 березня того ж року долучилися й інші міністерства. На початку червня 1919 р. у Кам'янець-Подільський переносять столицю УНР і місто отримує нову назву – Кам'янець на Поділлі. Воно пробуло в цьому статусі майже 1,5 року з нецілих 3 років існування УНР, тобто більше, ніж усі інші «столиці». Тут розміщувалася Директорія УНР на чолі з Головним отаманом С. Петлюрою (1919–1920 рр.) та Диктатура ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем (1919 р.), Командування Дієвої армії УНР та Начальна команда Української галицької армії. Кам'янець на Поділлі став прихистком для державних установ УНР, ЗУНР та української інтелігенції. Тут працювали уряд і міністерства, друкувалася національна валюта – карбованці УНР, приймалися іноземні делегації. Військові залюбки ходили на вистави столичного театру Садовського (театр теж переїхав до Кам'янця), про які потім з ностальгією згадували в окопах. 22 жовтня 1919 р. відкрився Кам'янець-Подільський народний університет, навчання в якому велося українською мовою, а українська мова, історія та література були обов'язковими предметами на всіх факультетах. Одним з перших студентів університету став побратим В. Сосюри по письменницькому цеху П. Губенко, відомий нам як Остап Вишня.

10 червня 1919 р. до міста прибув голова Директорії С. Петлюра, а 25 червня у Кам'янці розпочали роботу всі міністерства УНР. 5 липня цього ж року в місті пройшли перемовини С. Петлюри та Є. Петрушевича. Стосунки між наддніпрянським та галицьким проводами були досить напруженими, але 15 липня 1919 р. вдалося досягти домовленості про злиття Української галицької армії (УГА) та армії УНР. 31 серпня 1919 р. в Кам'янці відбувся масштабний військовий парад на честь захоплення військами УНР та ЗУНР Києва. 25 вересня Директорія УНР та Диктатура ЗУНР оголосили війну військам А. Денікіна, а 14 жовтня 1919 р. у Кам'янці відбулося Свято урочистої присяги Директорії, уряду, урядовців і війська на вірність самостійній Українській Народній Республіці та ще один військовий парад, на якому були присутні представники польської та румунської місій. 7 листопада того ж року більшовики розпочали третій похід на Україну зі сходу та з півночі. Цього ж дня до Кам'янця надійшла звістка про перехід УГА на бік Денікіна. 15 листопада 1919 р. відбулося останнє засідання Директорії й уряду УНР перед від'їздом з міста. У ніч з 16 на 17 листопада Кам'янець зайняли польські

війська, але в місті залишився головноуповноважений від уряду УНР для зносин з польською стороною ректор Кам'янець-Подільського університету І. Огієнко, а Кам'янець упродовж зими й весни 1920 р., хоча і був формально окупований поляками, залишався по суті нейтральним містом, навколо якого стояли чотири армії: польська, денікінська, більшовицька та румунська. Ця унікальна ситуація, названа в історичній літературі «чотирикутником смерті», дозволила напівлегально залишитися в місті 1-му Рекрутському полку і зберегти українську владу. На базі цього полку навесні 1920 р. з вояків армії УНР та УГА був сформований підрозділ, що ввійшов до Залізної дивізії як Перша стрілецька бригада. У місті перебували прем'єр УНР І. Мазепа, І. Огієнко та кілька членів уряду УНР. 14 лютого 1920 р. відбулося засідання уряду, на якому ухвалено «Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР». 1 травня 1920 р. у Кам'янці С. Петлюра приймав міністрів та делегації від партій і студентів. Невдовзі тут був знову весь уряд і міністерства УНР, але ненадовго – 9 липня вони виїхали до Станіслава та повернулися 30 вересня, оскільки 19 вересня українські війська знову зайняли Кам'янець. 30 вересня 1920 р. до столиці Поділля востаннє навідався С. Петлюра, а 14 жовтня прибули й інші члени Директорії. 14 листопада 1920 р. Директорія назавжди залишила Кам'янець.

Сьогодні про перебування керівних органів УНР та ЗУНР у Кам'янці-Подільському свідчить досить багато об'єктів. Це, наприклад, особняк Осавулової, де знаходилася резиденція голови Директорії УНР, Головного отамана С. Петлюри, а зараз розміщується дитячий тубдиспансер; будинок колишньої міської управи, де у 1919-му розміщувалося Міністерство охорони здоров'я УНР, а нині розташований Коледж будівництва, архітектури та дизайну; Південно-Російський банк, відданий владою УНР під Головне казначейство України – тепер тут Коледж культури і мистецтв. Під час переїзду уряду УНР до Кам'янця деяким відомствам виділили окремі будівлі, інші продовжували перебувати у вагонах на залізничній станції – будинок вокзалу теж зберігся, хоча і перебудований. Десь тут стояв штабний бронепоезд з паровозом серії «О»: для голови Директорії була підготовлена ще одна резиденція в губернаторському палаці (не зберігся), та С. Петлюра все ж таки волів мати свій вагон з просторим кабінетом, де і проводив основні наради.

В одному з будинків комплексу колишнього францисканського монастиря проживав диктатор ЗУНР Є. Петрушевич – сьогодні в цій будівлі канцелярія Кам'янець-Подільської єпархії. У нинішньому корпусі історичного факультету місцевого університету в 1919-му квартирувало Міністерство народного господарства та засідала Рада Міністрів УНР.

І цими об'єктами перелік пам'яток з часів УНР та ЗУНР у Кам'янці зовсім не вичерпується. До першої споруди, котра пам'ятає столичні часи Кам'янця, від вокзалу доведеться прогулятися приблизно чотири квартали. Це на вул. Пушкінській, напроти стадіону – солідна триповерхова будівля з невеликим куполом, колишня губернська, а зараз міська лікарня (роки будівництва 1864–1872). 1916 р. тут працював хірургом Михайло Булгаков, а у 1919 р. лікували воїнів УНР та ЗУНР, хворих на тиф. Кварталом нижче, на перетині вул. Шевченка та Пушкінської, знаходиться міський будинок культури, колишній Пушкінський дім (1899–

1901), розташований під кутом до цих вулиць. У 1918 р. сюди після пожежі театру в Старому місті перенесли всі вистави та культурні події. Верхівка Директорії була тут на спектаклях. Письменник Є. Маланюк згадував, як влітку 1919 р. він, молодий ад'ютант начальника Генерального штабу армії УНР В. Тютюнника, зустрів у Кам'янці полковника А. Мельника (майбутнього ідеолога ОУН): «Надвечір повернувся Андрій Мельник. Своїм стримано дружнім тоном зробив мені пропозицію: сьогодні річниця другого Універсалу, є парадний спектакль із Садовським у театрі – чи не хотів би я товаришувати йому в урядовій ложі? Це була пропозиція, не наказ. Спектакль був винятковий – «Останній сніг» Людмили Старицької-Черняхівської» (Пустиннікова, 2011).

Прямуючи вулицею Шевченка в північному напрямку, на території Подільського аграрно-технічного університету побачимо червоний корпус із білими обрамленнями вікон і двома левими перед входом. Це колишній будинок православної семінарії (1861–1865), де за часів Директорії знаходилась Експедиція заготівель і державних паперів. Саме тут у серпні 1919 р. на обладнанні фірми «Карл Краузе» друкували карбованці УНР та облігації. А ще тут квартирувала сотня Зубка-Мокієвського, у складі якої перебував молодий козак В. Сосюра (майбутній класик української літератури). Свого сотника, колишнього графа, В. Сосюра називав «поетом мілітаризму».

У споруді колишньої міської управи (1901, Соборна, 1, зараз коледж будівництва, архітектури і дизайну) у 1919 р. працювали співробітники Міністерства охорони здоров'я, Військово-авіаційної школи, а під час епідемії чуми там були госпітальні палати. З протилежного боку – ЗОШ № 8, у минулому жіноча Маріїнська гімназія (1884). У 1919 р. в будівлі квартирував батальйон УГА під командою сотника Байрака. Д. Дорошенко згадував: «Цей Байрак зробився комендантом залоги міста. Стало всім спокійніше на душі. Штаб батальйону розмістився в будинку жіночої гімназії на головній (Шевченківській) вулиці, і на великій площі щодня можна було бачити вправи галицького батальйону» (Пустиннікова, 2011).

Вулиця Ю. Сіцинського, 2. За старим парканом – зелена оаза: маленький парк, у ньому гарна кам'яниця. Перед нами чи не найголовніший будинок столичного Кам'янця за часів УНР: особняк поміщиці Осавулової (зараз дитячий тубдиспансер). Тут із серпня по листопад 1919 р. містилася резиденція Директорії УНР, приймали офіційні делегації Великої Британії, Франції, США. Містом усе ще кружляють метеликами напівлегенди, напівбувальщини про те, як С. Петлюра грав тут на роялі та на більярді. Восени 1919 р. на варті біля Резиденції довелося стояти 20-річному козаку армії УНР В. Сосюрі: «Ми ходили на варту до Високої Директорії. Мене, як недисциплінованого, не ставили біля кабінету Петлюри, а все в його садку. Була осінь, і я “добре” стеріг Петлюру: полізу в сусідній садок та й їм собі груші. Вони холодні, гарні. Я дійшов майже до божевілля і хотів заколотися “українського Гарібальді”, як писали про нього італійські газети» (Пустиннікова, 2011). Сад біля особняка – дійсно пречудовий: старі липи, червонолистий бук, клен, айлант. Вік дерев уже давно перевалив за сотню років. Мрійливе місце, якраз для писання віршів, і вартовий Сосюра цим користався. З серпня 1919 р. в газеті «Селянська громада» опубліковано вірш «Останній бій», підписаний «козаком полку гайдамаків В. Сосюрою», з такими рядками: «Я знаю, розцвітуть

чудових чар надії, душею спалахне і старець, і боєць» (Пустиннікова, 2011). Біля дверей нині – меморіальна бронзова дошка на честь Директорії, встановлена 4 вересня 1997 р. У сусідній кам'яниці, яку займає Станція юних техніків, у 1919 р. розміщувалася Канцелярія Директорії УНР.

На розі вул. Сіцинського й Лесі Українки стоїть найгарніший представник модерну в Кам'янці, схожий на романтичний замок-особняк Дембицького (1902–1903). Кутова башта під червоною черепицею, відкрита простора веранда, жар-птиця над входом до будинку, типовий для сецесіону декор із водяних лілій... У цій садибі в 1919 р. часто збиралася українська творча інтелігенція, що сконцентрувалася у Кам'янці.

Біля Новопланівського мосту (1874) – дві кам'яниці (1896–1901). У скромній триповерховій будівлі розмістилася центральна міська бібліотека; ошатну двоповерхову споруду (за адресою Князів Коріатовичів, 1) займає, як і сто років тому, банк. Що за банк без надійного сховку для грошей? Щоб влаштувати такий, будівничим довелося добати в скельній породі підвали глибиною понад 10 м. Напевно, у них було зовсім порожньо, коли уряд УНР ухвалив рішення друкувати гроші в Кам'янці. У 1919 р. тут було Міністерство фінансів Директорії.

А тепер – через Новий міст до Старого міста. Як і в 1919 р., стоїть на Троїцькому майдані колишній готель «Бель В'ю» (1875, вул. Троїцька, 2), де жили члени уряду УНР. Розкішна сецесійна кам'яниця на Зарванській, 3 (Південно-Руський банк) віддана студентам коледжу культури і мистецтв, а в 1919 р. була Головною скарбницею України. Біля красеня-коледжу, якщо озирнутися, то кварталом нижче можна побачити зелений купол – це на вул. Татарській знаходиться Петропавлівська мурована церква (XVI ст.) – єдиний збережений триконховий храм Кам'янця. У 1919 р. святиня стала автокефальною. 23 квітня 1991 р. храм віддав племінник С. Петлюри, очільник Автокефальної церкви України патріарх Київський і всієї України Мстислав.

Піднявшись угору, праворуч побачимо корпус історичного факультету місцевого університету (вул. Татарська, 14). Колись у цій солідній будівлі (1837 – 1841) містилася Перша російська чоловіча гімназія. За часів Директорії тут також діяв навчальний заклад – Українська гімназія. Гімназисти мали незвичних сусідів: у корпусі також розташувалося Міністерство народного господарства та праці й засідала Рада Міністрів УНР. Триповерховий будинок поруч з Триумфальною аркою (де зараз міська друкарня та редакція газети «Край Кам'янецький») теж релікт давніх часів: його зведено ще 1782 р. під католицьку семінарію. З 1793 р. на другому поверсі містилася міська друкарня. У місті в 1919 р. працювало кілька друкарень і видавництв, виходило 16 газет (удвічі більше, ніж зараз). З усіх споруд колишнього францисканського монастиря нас цікавить двоповерховий будинок, в якому зараз знаходиться канцелярія УПЦ. У 1919 р. тут проживав диктатор ЗУНР Є. Петрушевич зі своїми міністрами (державними секретарями).

Стратегічно важливим пунктом столичного Кам'янця був Вірменський ринок, про що нагадує меморіальна дошка на честь Симона Петлюри (скульптор Андрій Кліщ), встановлена 2002 р. на будинку № 8. Монументальна споруда, найбільша на майдані (колишній губернський суд, де нині – один із цехів швейної фабрики), дала прихисток Міністерству військових справ УНР та Генеральному

штабу армії УНР. Тут генерали О. Осецький, М. Капустянський, М. Юнаков зустрічалися з полковниками А. Мельником та Є. Коновальцем. Також тут Головний отаман С. Петлюра 31 серпня 1919 р. приймав парад військ УНР та ЗУНР, які вирушали на фронт. Тоді ж відбувся мітинг на честь взяття з'єднаними арміями УНР та ЗУНР Києва. Головному отаману й помешкання виділили поруч – у губернаторському палаці (згорів у 1920 р.), де вже розмістилися Міністерство внутрішніх справ і Міністерство галицьких справ. Залишився лише один об'єкт, але який – знаменита Стара фортеця (замок). Твердиню на початку ХХ ст. не в найкращому стані віддали кінним підрозділам Дієвої армії УНР.

Прошло понад століття з дня проголошення Кам'янця-Подільського столицю УНР, і чим далі від нас ті події, тим більшу цікавість викликає кожна деталь становлення української державності, і період перебування Кам'янця-Подільського в статусі столиці УНР надає для цього величезні можливості, оскільки майже протягом пів року це місто мало всі ознаки столиці незалежної Соборної Української Держави: вищу владу (Директорію і уряд УНР з головою С. Петлюрою та уряд ЗУНР з диктатором Є. Петрушевичем), міністерства, Генеральний штаб Дієвої армії УНР на чолі з Головним отаманом С. Петлюрою та Начальну команду Української галицької армії, Об'єднану юнацьку школу (військове училище), Військово-авіаційну школу, Школу гардемаринів (у проєкті), Банк УНР, Головну скарбницю України (казначейство), Експедицію заготівель і державних паперів (монетний двір), а також численні освітньо-культурні установи – Народний університет, театр, Українське хорове товариство, Українське військове товариство, Головний осередок «Союзу українок». Виходило 16 друкованих видань і журнал УГА «Стрілець» тощо.

З іменем Симона Петлюри (1879–1926 рр.) пов'язана ціла епоха українських національно-визвольних змагань і творення державності України. Досить важливим періодом його діяльності на посту голови Української Республіки був Кам'янецький період. З червня 1919 р. українські збройні сили в результаті успішного наступу заволоділи Кам'янцем-Подільським. Через низку причин було вирішено зробити місто «тимчасовою столицею» УНР (Лозовий, 2002).

У Кам'янці тривала активна державна та громадська праця С. Петлюри. За його підписом виходили постанови та відозви Директорії, накази по армії УНР. Він здійснював велику політичну роботу, консультації з партіями, зустрічі з іноземними місіями, представниками повстанців (з різними національними делегаціями та громадськими організаціями) часто виїжджав на фронт. Коли на початку липня більшовики стояли за 20 км від Кам'янця, Петлюра у цей важкий час перебував на бойових позиціях разом з вояками армії УНР. Ось чому він мав у військах велику популярність. У середині липня Українська галицька армія (УГА) і уряд ЗУНР перейшли на подільську землю. У зв'язку зі з'єднанням УГА й армії УНР командування взяв на себе Головний отаман. Під час спільного походу українських армій на Київ – Одесу Петлюра часто бував у штабі Дієвої армії УНР і детально заглиблювався в ситуацію на фронті, розпитував про оперативні плани.

У Кам'янецьку добу значно загострилася боротьба між різними течіями українського національно-визвольного руху. Саме у Кам'янці відбулася зміна

державної політики УНР. Вона пройшла шлях від соціалістичного «трудового принципу» державотворення до загальнолюдських, демократичних засад побудови українського республіканського ладу. У Кам'янці-Подільському С. Петлюра провів сумарно понад 100 днів, наповнивши їх різною змістовною державною працею, що відповідала його розумінню та ідеалу державотворення. Тут, в адміністративному центрі Поділля, який став тимчасовою резиденцією Директорії і уряду УНР, він виробляв і добивався прийняття рішень, що мали доленосне значення для народу України.

Загальнооглядову екскурсію під назвою «Кам'янець – столиця УНР» (або альтернативною назвою «Забута столиця Української революції») пропонуємо проводити на підставі вищевикладеного матеріалу. Крім загальноміської екскурсії за вищеподаними назвами, на нашу думку, можна запропонувати ще декілька тематичних екскурсій, наприклад, «Слідами Симона Петлюри» (Лозовий, 2002), «Дієва армія УНР у Кам'янці» (Тинченко, 2017) тощо. Взагалі терміни «Петлюра» та «петлюрівський» повинні стати для Кам'янця-Подільського туристичними брендами, як у Львові – це «Бандера» (пам'ятник) та «бандерівський» (кав'ярня «Криївка» на площі Ринок та її меню, ґатунок кави у «Львівській копальні кави» тощо). Зрозуміло, що за комуністичної влади ці терміни мали дуже негативний сенс, але від цього радянського спадку вже слід рішуче відмовлятися.

Зокрема, для екскурсії «Слідами Симона Петлюри» період перебування Кам'янця в статусі столиці УНР у 1919–1920 рр. надає ґрунтовні можливості, оскільки до нашого часу збереглися майже всі об'єкти, пов'язані з діяльністю голови Директорії та Головного отамана в місті.

Істотне значення для приваблення туристів до Кам'янця-Подільського як колишньої столиці УНР мають військово-історичні фестивалі та реконструкції. Доцільно було б у Кам'янець-Подільському щорічно проводити «Дні УНР» під час яких відтворювати для туристів і мешканців міста події тих декількох місяців 1919 р., коли столицею незалежної України був Кам'янець-Подільський. Це можуть бути військові паради, вишколи підрозділів армій УНР та ЗУНР, театральні вистави, виступи поетів та співаків з аутентичними творами часів УНР, інсценізовані «виступи лідерів УНР» на мітингах, відтворення боїв силами історичних реконструкторів тощо. Якщо залучити студентів місцевих університетів разом з учнями старших класів та перевдягти їх у військові однострої армій УНР та ЗУНР для участі в інсценізованих заходах, то все місто опиниться в атмосфері «столиці УНР 1919 р.». Для туристів (українських та іноземних) це буде незабутньою атракцією. Відповідну програму заходів слід підготувати завчасно та надати в друкованих та електронних ЗМІ, прорекламувати в інтернеті, на телебаченні тощо.

Основа для такого фестивалю вже є – це військово-історичний фестиваль «Остання столиця», присвячений Кам'янецькій добі Української Народної Республіки, що був проведений 24–25 серпня 2019 р. після п'ятирічної перерви. Під час фестивалю відбулася реконструкція зіткнень між Дієвою армією УНР та збройними силами півдня Росії (армія А. Денікіна). Театралізоване дійство проходило в парку на вул. Шевченка о 16.00 та на площі Польський ринок о 17.30. Глядачам двох реконструкцій боїв надавав історичні коментарі ведучий – відомий київ-

ський історик і геральдист О. Руденко. На другий день фестивалю відбулася тактична гра – на Польських фільварках (дільниця міста). І. Пустиннікова описує так: «Ворог був зовсім близько. Більшовики засіли на сусідньому полі, та хлопці з Чоти пішої розвідки Третьої залізної дивізії Дієвої армії УНР про це не знали. Загін розділився: половина рушила лівим берегом Смотричу, а далі перейшла річку вбхід. Інші відправилися дорогою повз Польську браму. Панцерник “Петлюра” їхав слідом за загonom. Та потім зупинився, чекаючи на свій час... Наближення розвідників більшовики бачили і підготувалися: дорогу до поля забарикадували, у хащах з кущів та дерев підготували три засідки. З кукурудзи стирчали дула гвинтівок, в очереті часом можна було помітити кудлату папаху. Постріли луною відбивалися від високих скель каньйону, кулемети панцерника відпльовувались гільзами, більшовики намагались поцілити в броньовик гранатами. Бій тривав з чверть години: поле вкрилося тілами полеглих, із більшовицького загону вижив один лише юнга, а люди, котрі прийшли на кам'янець-подільський пляж позасмагати, фільмували все на телефони. Часом навіть не піднімаючись із розстелених на березі Смотрича рушників». Такою була тактична гра в останній день військово-історичного фестивалю. Глядачів (туристів) на відтворення вуличних боїв зібралось чимало, а от тактичну гру спостерігали, на жаль, небагато, хоча всі події фестивалю були безкоштовними (Пустиннікова, 2019).

Брали участь у цьому дійстві понад 200 історичних реконструкторів, у тому числі члени міського військово-історичного товариства, Товариства пошуку жертв війни «Пам'ять» (Львів), ГО «Жива Історія» (Вінниця), Центру історії Вінниці; ВІК «Захисник» (Одеса); ВІК «172 піхотний полк» (Київ); ВІК «Пластун» (Київ); ВІК «44 піхотний полк» (Київ); ВІК «Повстанець» (Київ), реконструктори з Хмельницького; ВІК «46 Добрчанський полк» з міста Добрич (Болгарія). Серед реконструкторів було чимало учасників АТО/ООС, які з передової перейшли на «історичний фронт», відстоюючи позицію незалежності України через реконструкцію подій визвольних змагань. Серед реконструкторів були і жінки, які відтворювали постаті сестер-жалібниць, що надавали першу медичну допомогу під час і після бою. Вулицями міста їздили три панцерники (кам'янецький «Черник», вінницький «Петлюра» та безіменний львівський броньовик), антикварного вигляду вантажівка Fiat та кілька легкових автомобілів тієї епохи. У вільний від «бойових дій» час реконструктори вправлялися в муштрі та демонстрували табірне життя вояків початку ХХ ст. для усіх гостей Кам'янецького замку. Фестиваль розпочався з безкоштовного концерту народного артиста України Тараса Компаніченка та «Хореї козацької» у дворі Старого замку. Колектив привіз програму «Пісні Української революції» з творів часу визвольних змагань 1917–1921 рр. Кам'янецький захід став «хрещеним батьком» подібного фестивалю у Вінниці, а у планах організаторів – відтворення подій 1920 р., а саме епізоду польсько-більшовицької війни. Це цікава та важлива тема, яка переважній більшості населення України, на жаль, не відома. У планах реконструкторів – ввести у фестиваль освітню складову (Пустиннікова, 2019).

У такий спосіб Кам'янець-Подільський відроджує пам'ять про свої столичні часи. Здобутки і втрати Директорії УНР стають темами військово-історичних фестивалів і реконструкцій («Остання столиця»), публікацій, путівників та екскур-

сій. Кам'янець поволі пригадує своє минуле та столичний статус, який він мав за часів УНР, але його туристичний потенціал у цьому контексті розкритий ще не зовсім повністю. Так, путівник «Кам'янець – остання столиця УНР», виданий 2011 р. (Юркова та ін., 2011), відтоді не перевидавався і вже став рідкістю навіть в інтернет-магазинах, а екскурсії під однойменною назвою не мають належної реклами в Україні, а тим паче за кордоном, що відзначила кореспондентка львівської газети «Високий замок» під час відвідання міста, звернувши увагу на пропозицію екскурсії про відьом. Про військово-історичний фестиваль – реконструкцію «Остання столиця», який відбувся у Кам'янці-Подільському в серпні 2019 р. після 5-річної перерви, теж загальноукраїнської реклами та розголосу якимось не було чути. У результаті організатори цього дуже цікавого для туристів фесту похвалилися, що зібрали на ньому понад 200 реконструкторів з України та зарубіжжя, а от про число туристів промовчали, і хоча більшість подій фестивалю були безкоштовними для глядачів, на тактичну гру завітали лише поодинокі випадкові туристи (Пустиннікова, 2019).

Висновки

Кам'янцю-Подільському як важливій туристичній дестинації України необхідно урізноманітнити свій туристичний імідж, залучивши до нього столичне минуле міста за часів УНР, що є особливо істотним нині для патріотичного виховання учнівської та студентської молоді (з урахуванням вимоги МОН щодо її туристичної мобільності), та закріпити цей імідж відповідним брендом (логотипом, гаслом тощо). Як-не-як, а столичний статус Кам'янця-Подільського за часів УНР до цього зобов'язує. В умовах посткарантинних реалій розвитку внутрішнього туризму в Україні тема широкого та сталого використання історичної спадщини як туристичного ресурсу відновлює свою актуальність. За попередніми прогнозами, туристична діяльність (приймання туристів) у Кам'янці та інших містах Поділля (наприклад, Меджибожі) відновиться з 1 липня 2020 року, отже, у другу половину року можна очікувати відновлення та зростання потоку туристів, зокрема українських. А саме на кінець серпня і припадає час проведення воєнно-туристичної гри «Остання столиця». У 2020 році ця подія збігається зі 100-річчям польсько-більшовицької війни, коли об'єднаним польсько-українським військам вдалося відбити в більшовиків Київ. Це дає підстави для залучення польських історичних реконструкторів і туристів до проведення воєнно-тактичної гри у Кам'янці.

Список бібліографічних посилань

- Карелов, К. (2020). Поддельные достопримечательности. *Тайны XX века*, 4, 26–27.
- Лозовий, В. (2002). *Симон Петлюра в Кам'янецьку добу Директорії УНР*. <http://tovtry.com/ua/history/statti/postati/petlura2.html>.
- Пустиннікова, І. (2011, 14 жовтня). Остання столиця УНР. Кам'янець-Подільський: драматична зміна дислокації. *День*. <http://incognita.day.kyiv.ua/ostannya-stoliczya-unr.html>.

- Пустиннікова, І. (2019, 27 серпня). "Остання столиця", або як Кам'янець на три дні повернувся в минуле. *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/08/27/156149/>.
- Смирнов, І. Г. (2009). *Логістика туризму*. Знання.
- Список столиць Української Народної Республіки*. (2019, 8 грудня). <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
- Тинченко, Я. (2017). *1919 рік. Дієва армія УНР, листопад 1918 – листопад 1919 р.* Темпора.
- Юркова, Г., Пустиннікова, І., & Мошак, М. (2011). *Кам'янець – остання столиця УНР* [Путівник]. ПП «Медобори-2006».
- Mańkiewicz, A. (2019). Współpraca organizacyjna władz polskich i ukraińskich w okresiewoyny 1920 r. we wspomnieniach gen. Jana Romera. В *Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура*, Матеріали 5 Міжнародної науково-практичної конференції (Вип. 5, ч. 1, с. 79–84). Бескиди.

References

- Karelov, K. (2020). Podelnye dostoprimechatelnosti [Fake sights]. *Tainy XX veka*, 4, 26–27 [in Russian].
- Lozovyi, V. (2002). *Symon Petliura v Kam'ianetsku dobu Dyrektorii UNR [Simon Petliura in the Kamyansets era of the Directory of the Ukrainian People's Republic]*. <http://tovtry.com/ua/history/statti/postati/petlura2.html> [in Ukrainian].
- Mańkiewicz, A. (2019). Współpraca organizacyjna władz polskich i ukraińskich w okresie wojny 1920 r. we wspomnieniach gen. Jana Romera [Organizational cooperation of Polish and Ukrainian authorities during the 1920 war in the memories of General Jan Romer]. In *Rehionalna polityka: polityko-prawowi zasady, urbanistyka, prostorove planuvannia, arkhitektura [Regional Policy: Political and Legal Principles, Urban Planning, Spatial Planning, Architecture]*, Proceedings of the 5 International Scientific and Practical Conference (Iss. 5, Pt. 1, pp. 79–84). Beskydy [in Polish].
- Pustynnikova, I. (2011, October 14). Ostannia stolytsia UNR. Kam'ianets-Podilskyi: dramatychna zmina dyslokatsii [The last capital of the UPR. Kamenets-Podolsky: a dramatic change in location]. *Den*. <http://incognita.day.kyiv.ua/ostannya-stoliczya-unr.html> [in Ukrainian].
- Pustynnikova, I. (2019, August 27). "Ostannia stolytsia", abo yak Kam'ianets na try dni povernuvsia v mynule ["The Last Capital", or as Kamenets returned to the past for three days]. *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/08/27/156149/> [in Ukrainian].
- Smyrnov, I. H. (2009). *Lohistyka turyzmu [Tourism logistics]*. Znannia [in Ukrainian].
- Spysook stolyts Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [List of capitals of the Ukrainian People's Republic]*. (2019, December 8). <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
- Tynchenko, Ya. (2017). *1919 rik. Diieva armiiia UNR, lystopad 1918 – lystopad 1919 r. [1919. Active Army of the Ukrainian People's Republic, November 1918 – November 1919]*. Tempora [in Ukrainian].
- Yurkova, H., Pustynnikova, I., & Moshak, M. (2011). *Kam'ianets – ostannia stolytsia UNR [Kamenets is the last capital of the Ukrainian People's Republic]* [Guidebook]. PP "Medobory-2006" [in Ukrainian].

THE MILITARY-TOURIST POTENTIAL OF KAMIANETS IN PODILLIA AS THE CAPITAL OF UNITED (SOBORNA) UKRAINE (1919–1920) DURING THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN 1917–1921

Ihor Smyrnov^{1a}, Olha Liubitseva^{2a}, Cui Jibo^{3a}

¹ Doctor of Sciences (Geography), Professor;
ORCID: 0000-0002-6395-7251; e-mail: Smirnov_IG@ukr.net

² Doctor of Sciences (Geography), Professor;
ORCID: 0000-0002-8508-9395; e-mail: loa13@ukr.net

³ PhD student; ORCID: 0000-0002-5365-1443; e-mail: 495425548@qq.com

^a Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Abstract

The article highlights the military and tourism potential and directions of its use in relation to the Kamianets period of the UPR Directorate or Directory (1919-1920), when city of Kamianets-Podilskyi served as the capital of Soborna (United) Ukraine. The Directory and the Head of the Directory, Chief Ataman Simon Petliura, the government and ministries of the UPR, the General Staff of the Active Army of the UPR, WUPR government headed by the dictator E. Petrushevych, the Initial Team of the Ukrainian Galician Army worked in the city. The University and the theatre were situated there; 16 newspapers were printed; the Directory's laws, resolutions and appeals, as well as army orders, were adopted etc. Thus, an important period of the Ukrainian national liberation struggle and the creation of the statehood of Ukraine, as well as its armed forces, is connected with the Kamianets era of the Directory of the Ukrainian People's Republic. However, the existing military and tourism potential associated with the capital status of Kamianets-Podilskyi in 1919–1920 is still underused.

The article substantiates the possibility and expediency of wide and sustainable use of the historical heritage of Kamianets-Podilskyi during the UPR as a tourist resource.

Keywords: UPR; Kamianets-Podilskyi; capital city UPR; military tourism potential; excursions; military-historical festivals; historical reconstructions

